

*'Het goede kan zonder het
slechte bestaan, maar het slechte
niet zonder het goede.'*

Tekort en teveel: Augustinus over genieten van genoeg

Hans Alderliesten

‘Tevredenheid gaat boven rijkdom.’ Het was te lezen op een bordje in een tuin in mijn geboortedorp. Gaan tevredenheid en rijkdom dan niet samen, vroeg ik me af. Volgens kerkvader-filosoof Augustinus zit het geluk niet in de dingen. Geld maakt niet gelukkig, maar geld is ook niet verkeerd – het ligt eraan hoe je ermee omgaat. Paradoxaal genoeg maakt zowel een tekort als een overschot ongelukkig; het gaat om het respecteren van de goede ordening. Wat gelukkig maakt, is vaak niet te koop – en dus onbetaalbaar: aandacht, gezondheid, vriendschap. Hoe kunnen we leren genoeg te nemen met wat we hebben en minder gefocust te zijn op meer, meer, meer? Augustinus laat zien dat we de goede dingen, die God geeft, op de goede manier moeten gebruiken willen we werkelijk tot rust komen en gelukkig worden.

Een van de meest inspirerende concepten van kerkvader-filosoof Augustinus (354-430) is die van de *privatio boni*. Kwaad is in Augustinus’ ogen de afwezigheid van het goede. Al te vaak maken we het kwaad te groot, aldus Augustinus, alsof het een macht op zichzelf is, alsof de wereld op te delen is in een goed en kwaad compartiment. Het kwaad is vooral níet, het is gebrek aan het goede wat tot kwaad maakt, kwaad is kortom de afwezigheid van het goede. Kwaad is afkeer van het goede, het de rug toewenden van wat goed is. Het kwaad ‘bestaat’ niet, het heeft geen natuur, het is niet oorspronkelijk, aldus Augustinus. ‘Het goede kan zonder het slechte bestaan, maar het slechte niet zonder het goede.’¹

Het is een oude vraag, waar het kwaad vandaan komt. Of Augustinus deze vraag afdoende beantwoordt, valt te bezien, overtuigend is zijn stelling dat het goede bij God vandaan komt. Aangezien God goed is (cf. Ps 34,9; Lk 18,19) komt het goede bij God vandaan. Het kwaad kan niet bij God vandaan komen. God heeft allerlei goede dingen aan ons gegeven om deze goede dingen op de goede manier gebruiken. Dat lijkt een modern managementinzicht: de goede dingen

op de goede manier doen. De goede dingen kunnen ook op een verkeerde manier ter hand worden genomen; denk aan een niet gemeend compliment. De dingen die God geeft, zijn goed. Augustinus denkt hierbij – gelet op zijn periode bij de manicheeërs – aan de dingen die we nodig hebben om te leven: licht, lucht, water, voedsel, kleding. Deze dingen zijn goed, mits we deze goed gebruiken. Het zijn geen doelen op zich, want Augustinus wijst er voortdurend op dat het belangrijk is om achter het gegevene de Gever te zien, achter het geschapene de Schepper: '[Hij is er] beter aan toe (...), die een boom weet te bezitten en voor het gebruik van die boom U dankt, ook al weet hij niet, hoeveel ellen hij hoog is of hoever hij zich in de breedte uitstrekt, dan hij, die de boom meet en al zijn takken telt, maar niet de bezitter ervan is, noch zijn Schepper kent of liefheeft.'² Augustinus vat het geschapene dus instrumenteel op: ze zijn ons gegeven of worden ons ter beschikking gesteld om de Schepper ermee te eren. Zo wel eens nagedacht over de lucht die je inademt? Kleding die je aan hebt: waarom en waartoe?

Tekort én teveel

Bij Augustinus is kwaad tekortkoming, afvalligheid, afkerigheid. Kwaad is gecorrumpeerd goed. Het is een gebrek óf, hoe paradoxaal, een overschot, in de zin van teveel, overtoellig, overdadig. Zo bezien zijn tekort en teveel broer en zus, beide respecteren ze onvoldoende de geschonken ordening. Beide eerbiedigen de status quo niet of onvoldoende en hebben niet geleerd vergenoegd te zijn met dat wat is (cf. Fil. 4,11). God is de grote Ordenaar (*Creatoris Ordinatorisque*) – een prachtig beeld voor God dat Augustinus in de *Confessiones* gebruikt³ - die alle dingen een plaats heeft gegeven. Wie afstand doet van die orde, doet afstand van God. Gods orde is een goede orde, Gods ritme is heilzaam en Gods horloge geeft altijd de juiste tijd aan. Daar waar Gods ordening wordt losgelaten – denk aan samenleving, gezin, huwelijk – is *disorder* en dus onaangenaamheid (*ideo molesta est*) te verwachten. Wie zich afkeert van het goede, kan werkelijk kwaad verwachten: verlies van licht, lucht, voeding, verzorging. Augustinus beschrijft de hel dan ook als een 'negatieve hemel': het is er donker (het licht ontbreekt), het is er benauwd (frisse lucht ontbreekt), er is dorst (er is geen water), er is sprake van verwaarlozing en uitputting (de mens ontbeert er verzorging in uiterlijke en inwendige zin) en het is er lelijk (totale afwezigheid van schoonheid). Eeuwen later heeft C.S. Lewis de hel bestempeld als een plek waar je niet kúnt

en wilt zijn omdat er sprake is van 'niet-zijn'. God is en wil dat wij zijn en leven, de hel is het tegenovergestelde: daar kan en wil een mens niet zijn.⁴

Genoeg

Kwaad als afwezigheid van het goede daagt uit tot reflectie – ook al een kernbegrip, of beter, een grondhouding van de bisschop van Hippo Regius. Augustinus is een tijdloze denker. Hoewel hij meer dan 1.500 jaar geleden leefde, zijn zijn denkbeelden nog altijd actueel. Zijn radicale manier van denken – door zichzelf op het spel te zetten – spreekt mij aan; toch krijg je nergens het gevoel dat het Augustinus om zichzelf te doen is. In zijn *Confessiones* beschrijft hij de diepte waarin een mens terecht kan komen. Hij schrijft er direct bij: 'Ik schrijf dit opdat geweten wordt uit welk een diepte er tot U, God, geroepen wordt.' Bij Augustinus gaan Godskennis en zelfkennis hand in hand. Augustinus is niet de enige filosoof of auteur die zichzelf op het spel heeft gezet – Rousseau, Kierkegaard, Arendt, Levinas hebben dat op hun manier ook gedaan. Toch zou je kunnen zeggen dat Augustinus de eerste moderne mens is, maar het cruciale verschil is dat het beschouwen van zichzelf, het zichzelf ondervragen niet leidt tot een lofzang op de vrijheid en creativiteit van het individu, maar juist op een lofzang op God en een verootmoediging op zichzelf. We leven in een tijd waarin er niet teveel wordt gereflecteerd, maar te weinig, dat was in de tijd van Augustinus niet anders: 'Mensen gaan erop uit om met verbazing te kijken naar hoge bergtoppen, naar de machtige golven van de zee, naar de brede stromen van de rivieren, de wijidheid van de oceaan en de banen van de gesternten, maar voor zichzelf hebben ze geen aandacht en het maakt hun verbazing niet gaande dat ik bij het noemen van al deze dingen ze niet met mijn ogen zag, terwijl ik ze toch niet genoemd zou hebben indien ik de bergen, golven, rivieren en gesternten, die ik gezien heb, en de oceaan, waar ik door geloven van weet, niet binnen mij, in mijn geheugen had gezien, over even enorme ruimten uitgestrekt als had ik ze buiten mij gezien.'⁵

In een wereld die schreeuwt om meer (geld, geluk, gezondheid) én minder (zonde, zorg, ziekte) is genoeg een moeilijk woord geworden. Genoeg klinkt burgerlijk, gematigd, saai. Zelfs het thema van deze bundel gaat mee in de jacht naar meer, langer, groter, dieper, intenser. 'Ik kan geen genoeg van je krijgen.' Is het de uitspraak van een minnaar? Geliefden zoeken elkaar op, liefde doet ver-

langen naar de ander, liefde zoekt zichzelf niet. Liefde kent geen bovengrens, nooit kan een minnaar teveel van zijn of haar geliefde houden. Als het niet de uitroep van een minnaar is, van wie dan wel? Waar kan een mens geen genoeg van krijgen? Onze aandacht en liefde kan zich op veel zaken richten: niet alleen op mens, dier of boom, maar ook op gebouwen, landen en dingen.

Bij Augustinus heeft 'genoeg' niet te maken met berusting, maar met tevredenheid. 'Genoeg' betekent niet: we zullen het ermee moeten doen, maar: we zijn tevreden met wat ons toevalt. Tevreden omdat het genoeg is, genoeg voor onderweg, genoeg voor nu. Tevredenheid gaat boven rijkdom; genoeg nemen met wat God schonk. Rijk ben je niet als je veel geld hebt, rijk ben je als je tevreden bent.⁶ Augustinus raadt daarom aan: 'Ontdek wat je gekregen hebt, neem wat je nodig hebt. Alles wat je over hebt, is wat de ander nodig heeft.'⁷ Het is de spanning waarin een gelovige hier in de vreemde staat: onderweg naar Gods 'genoeg'. Dat zal méér dan genoeg blijken te zijn. Hier geldt: aan U heb ik genoeg, van U krijg ik nooit genoeg. Onderweg zijn – het leven hier op aarde is niet volmaakt – in Augustinus' opvatting zal dat het ook nooit worden. De mens is onderweg naar zijn eeuwige bestemming – het hier en nu is slechts voorbereiding, we zijn hier 'in de vreemde' (*peregrinatio*). In Sermo 169 heeft Augustinus deze spanning mooi verwoord: 'Wij zijn volmaakte reizigers, maar nog geen volmaakte bezitters. Als reizigers zijn wij onderweg. Jij vraagt: 'verder trekken, wat betekent dat?' Om het kort te zeggen: dat betekent vooruitgaan. Anders begrijp je het misschien verkeerd en ga je steeds langzamer lopen. Onderzoek jezelf. Wil je bereiken wat je nog niet bent, wees dan ontevreden met wat je nu bent. Want zodra je zelfgenoegzaam wordt, blijf je stilstaan. Zodra je zegt: 'het is genoeg', ga je ten onder. Doe er dus steeds iets bij, trek steeds verder, maak steeds vooruitgang.'⁸

Over de auteur

Hans Alderliesten is werkzaam als onderzoeker/adviseur sociale vraagstukken bij kennisinstituut MOVISIE en is daarnaast verbonden als buitenpromovendus aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam, alwaar hij onderzoek doet naar moreel leiderschap bij kerkvader-filosoof Augustinus.